CZU:821.135.1.(478).09
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.21

REPREZENTĂRI MALEFICE ALE APEI

Olesea GÎRLEA
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7427-3509

Rezumat. *Apa reprezentată ca element natural conține două accepții ale binelui și răului. Din perspectiva reprezentării apei ca sălaș al răului, aceasta e interpretată ca o veritabilă coborâre în infern, ca reprezentare psihologică; scufundarea în apă este în unele cazuri echivalentul sondării inconștientului. Ne propunem să elucidăm valențele negative ale apei și a reprezentărilor imaginare ale ei pornind de la opera lui Mircea Eliade „Isabel și apele diavolului”, Radu Găvan „Diavoli fragili”, Alexandru Popescu „Adâncuri incolore” și conceptul de „complex al Ofeliei” din opera lui Gaston Bachelard. Aceste opere reactivează abordările negative ale apei de la conflictele interioare ale personajului spre stihia apei, forța distructivă.*

Cuvinte-cheie*: malefic, distructiv, complexul Ofeliei, inconștient, moarte.*

Evil Representations of Water

Abstract*. Water represented as a natural element contains two meanings of good and evil. From the perspective of representing water as the abode of evil, this is interpreted as a veritable descent into hell, as a psychological representation, immersion in water is in some cases the equivalent of probing the unconscious. We propose to elucidate the negative valences of water and its imaginary representations starting from Mircea Eliade's work „Isabel and the waters of the devil”, Radu Găvan „Fragile devils”, Alexandru Popescu „Colorless depths” and the concept of „Ophelia's complex” from the work of Gaston Bachelard. These works activate the negative approaches of water from the inner conflicts of the character to the element of water, the destructive force.*

Keywords: *evil, destructive, Ophelia complex, unconscious, death.*

Încă din cele mai vechi timpuri apa a reprezentat un element primordial al existenței și bunăstării oamenilor, utilizată în agricultură, în stingerea focului, potolirea setei și a preparării hranei. În dicționarele de simboluri valorizările apei sunt reduse la trei semne dominante „origine a vieții, mijloc de purificare, centru de regenescență” (Chevalier, 2009, p. 80). Moștenirea culturală a percepției apei cumulează o serie de simboluri de la moartea simbolică, asociată cu o sondare a inconștientului, la simbolul universal al fecundității și fertilității. În același

timp, accepția apei este legată de contrarii, ea este generatoare de viață, dar și de moarte, creatoare și distrugătoare. Valențele negative ale apei cuprind scenarii apocaliptice și abilități justițiare: „Apa poate pustii și înghiți totul, vijeliile nimicesc viile înflorite. Deci apa poate să comporte o parte nefavorabilă. În acest caz, ea îi pedepsește pe cei păcătoși, dar nu se va atinge de cei drepți, care n-au a se teme de puhoaie" (Chevalier, 2009, p. 84). Reprezentările negative ale apei sunt consemnate în proverbele românești: *Apa stătută e cu draci umplută; În apa liniștită sălășluiesc dracii,* aceste caracteristici ale apei – „stătută", „liniștită", indică un anumit tip de manifestare a răului, o încetinire ispititoare, care prevestește calamitatea, sfârșitul vieții. Răul este oglindit în materie, în corporalitatea apei.

Investigarea universului imaginar printr-o fenomenologie a imaginii constituie grila de interpretare propusă de G. Bachelard, care pornește de la înțelegerea operei prin modul de exprimare a gândirii în fiecare domeniu de manifestare a psihismului uman. Bachelard pune în lumină rolul imaginației creatoare prin care realitatea e definită ca o sumă de experiențe și fenomene individuale prin care pot fi descoperite profunzimile inconștientului. Reprezentările negative ale imaginii apei în creația diferitor scriitori permit înțelegerea contrariilor, sintaxa imaginilor și travaliul artistic

Valorizările negative ale apei, cu multiple variații și interpretări, le-am surprins în câteva romane și povestiri *Isabel și apele diavolului* de Mircea Eliade, povestirile lui Vasile Voiculescu (*Lacul rău* și *Lostrița*), romanul *Adâncuri incolore* de Alexandru Popescu și *Diavoli fragili* de Radu Găvan.

Titlul romanului lui Mircea Eliade *Isabel și apele diavolului* dublează percepția reprezentării, scriitorul combină semnul vieții, imaginea feminină, cu cel al morții, apa malefică. O viață care se va încheia curând anticipează dezlănțuirea derulării subiectului romanesc. În interpretare psihanalitică bachelardiană oglinda apei este o aluzie psihologică a omului cu frământările sale, reflectă interioritatea, latura mai puțin cunoscută: „ființa umană are destinul apei care curge (…) Apa curge întruna, apa cade într-una, ea sfârșește prin moartea-i orizontală (…) chinul apei este nesfârșit" (Bachelard, 1997, p. 11). Imaginea apei este valorificată în registru negativ în romanul *Isabel…*, fiind asociată cu substanța impură, care este un receptacol al răului, apa preia ideea demonizării. Ea (apa) conține și simbolizări antagoniste deduse din natura dual, poate fi generatoare de viață, dar poate și lua viața.

Apei i se conferă și rolul unei matrice arhetipale, ea este o etapă de întoarcere în trecut, de sondare a zonelor subconștientului. Caracterizarea destinului unor personaje devine posibilă prin psihismul apei, spre exemplu Leanor Axon este tipul de femeie al cărei suflet e comparat cu o „mare moartă", în transpunerea textuală a romanului Leanor este o femeie insipidă, lipsită de feminitate. O altă caracterizare cu aluzii acvatice este transpunerea textuală a părerii lui Tom în

discursul indirect al doctorului cu referire la experiențele celui din urmă: „Viața mea n-a fost furtunoasă, și prezentul nu e calm marin (…) dimpotrivă furtuna și răul, și neprevăzutul de abia acum le cunosc” (Eliade, 1990, p. 40). Apa devine aici o asociere dintre spațiul terestru și pretinsa latură intimă a personajului.

Psihanaliza apei conține și accepția unei dureri omenești, în care experiența fluidității devine una a morții. Scriitorul care recurge la simbolismul apei este marcat de un *complex al lui Caron* (Gaston Bachelard), iar călătoria pe apă devine deseori o călătorie pe fluviul infernului. Gaston Bachelard afirma că „pentru anumite suflete, apa este materia deznădejdii” (Bachelard, 1997, p. 106), ele își găsesc alinare în uitare. La Mircea Eliade feminitatea apei e trecută prin prisma sensibilității masculine, generând asocieri cu nefericirea și moartea; materia apei devine pentru protagonist un mormânt, ea este tensiunea conștiinței sale transpusă în termeni vizuali: „și eu pluteam de acum fără lumină și fără mustrări, pe ape negre, ape moarte” (Bachelard, 1997, p. 144). Nu este dificil să decriptăm semnificațiile apei la M. Eliade, apa conține o imagine mortuară, eshatologică, o trecere/transcendere în lumea de dincolo; o lume a uitării totale și neființei.

Ca element al găzduirii răului, al conviețuirii cu obscuritatea, apa însușește toate trăsăturile malefice. Arhetipologia răului e configurată și de metamorfozele diavolului în romanul *Isabel…* O primă apariție a Necuratului se produce în lupta dintre acesta și doctor, cel din urmă renaște din morți cu ajutorul apei vii. Mircea Eliade readuce motivul ambivalenței apei prin această „nuntire” a morții cu viața. Apa devine sursă a procreării și menținerii vieții, lichidul amniotic fiind cel care are puteri regeneratoare; nașterea pruncului lui Isabel, îl readuce la viață pe Alan. Nașterea este o luptă cu evadarea din apele diavolului, Alan se salvează prin pruncul care tocmai s-a născut și e viu. Prin acceptarea nou-născutului, Alan săvârșește o întoarcere la starea primordială, embrionară, care-i aduce salvarea proprie și soluția perpetuării vieții în lupta cu forțele răului.

Imaginea apei distructive, acaparatoare, seducătoare și aducătoare de moarte este constelată în povestirile lui Vasile Voiculescu *Lacul rău* și *Lostrița*. Nuntirea apei cu omul, învolburarea și seducția apei e privită prin prisma negativismului, a coborârii în infern. Apei i se aduc ritualuri și jertfe pentru recuperarea decedatului. Imprecația consemnează demonismul apei: „s-a îndurat iezerul să te înghită, usca-i-ar Dumnezeu rădăcinile apelor?” (Voiculescu, 2013, p. 159). Iezerul este o figură mitică, este spiritul rău al apei, care ia vieți și le duce în lumea morților. Pasajele descriptive au proporții destul de mari și menirea de a amplifica simbolismul negativității apei, care devine un personaj malefic prin excelență: „Bântuit de duhuri și vârtejuri lăuntrice, lacul se știa că e fără fund, lac rău: înhață – și ce apucă, nu mai dă drumul. La față se arată curat și ademenitor. Dar numai câteva palme dedesubt mișună o plasă vie de brădiș lacom, răsfirat ca o nesfârșită caracatiță, care te prinde și te încâlcește fără putință de scăpare. În

câteva clipe iezerul te trage într-unul din nenumăratele puțuri și cotloane care-l căptușesc, unde te închide ca într-o pungă.

Lacul rău își avea tainele lui, venite din veleaturi, pravile, pe care pescarii le țineau din moși-strămoși cu smerenie, nu era îngăduit să calci anume locuri, am ales mijlocul, care sta ca un iezer aparte, miez negru, viu unde vine ca de ape groase ca pe picior zbucnire din alte tărâmuri bulbuceau în afunzișuri, primenindu-l necontenit cu rotiri de unde când calde, când înghețate" (Voiculescu, 2013, p. 159-160). Apa malefică înghite persoane cu aceeași energie negativă (ucigași, tâlhari, nelegiuiți), dar și pe un copil din flori pe nume Gheorghieș, care, amețit de băutură, pune un pariu cu prietenul său că va trece iazul în înot. Gheorghieș nu e un copil oarecare, destinul său stă de la început sub semnul incertitudinii și damnării, a fost născut pe marginea lacului, iar oamenii bârfeau că maică-sa s-ar fi iubit cu zmeul lacului, de aici rezidă cunoștințele depline ale băiatului despre lac și înțelegerea reciprocă dintre aceștia.

În majoritatea povestirilor despre apele malefice/nefaste, recuperarea cadavrului din mrejele apelor este imposibilă. Apa cea rea nu întoarce „trofeul" pe care l-a obținut. Autoritățile pun dinamită pe lac, mulțimea de pești morți generează o bucurie enormă pentru localnici, fiind asociată cu pomana pentru sufletul decedatului, însă nu este recuperat trupul celui înghițit de ape. Recuperarea decedatului din mrejele apei impune acțiuni soteriologice. Ritualul îmbunării apei de către un reprezentant al forțelor benefice (preotul) și ustensilele necesare (prescura, crucea, rugăciunea), pomana dată apelor de sufletul mortului, jertfele și rugăciunile rostite pentru recuperarea răposatului, aprinderea lumânărilor sunt factorii care îmbunează lacul și fac posibil schimbul. Lacul aduce la suprafață cadavrul pentru a fi înmormântat creștinește în schimbul ofrandelor și rugilor.

O altă perspectivă a apei și ispitelor ei o surprindem în povestirea *Lostrița*, vietatea acvatică seduce, ispitește, e „nesătulă de carne de om" (Voiculescu, 2013, p. 232). Tânărul Aliman prinde lostrița, care îi scapă din mâini, luptă cu ea, o pândește, e obsedat de vraja ei. În ziua nunții sale Aliman, își părăsește mireasa, fiind sedus de lostriță, cade pradă ispitei apelor învolburate.

Reprezentarea malefică a hidronimului *Iazul cel vechi,* care înghite lacom tineri neprihăniți și oameni certați cu legea, o surprindem în romanul *Adâncuri incolore* de Alexandru Popescu. Apa devorează jertfele una după alta, iar localnicii își amintesc de victimele anterioare din pozele vechi în care apare lacul. Spre deosebire de celelalte descrieri malefice ale apelor (prezentate anterior), autorul surprinde subtil ultimul gând al victimelor înainte de moarte, fracțiuni de secunde redau teama, neputința, neacceptarea morții subite: „E un vis. Nu pot să mor așa… așa de ușor, își spune Dragoș. Să fi avut încă cinci secunde, poate că și-ar fi spus: „Nu pot să mor acum. Vacanța de vară e-n toi!" (Popescu, 2023, p. 22); „Un ultim gând îi trecu prin minte (n.n. moartea Veronicăi). Deși nici acela până la capăt. Slabă. Sunt slabă" (Popescu, 2023, p. 99).

Aceleași indicii ale apei malefice apar și în descrierile oferite de Alexandru Popescu, locul damnat e contaminat cu forțe malefice, care nu întorc morții înapoi. „Apa tulbure, cleioasă, ascunde totul: iarba, mâlul, lumina, viața" (Popescu, 2023, p. 51); „Cum pot să se înece așa, la rând (…) de parcă ar trăi Necuratul în iazul acela" (*ibidem*, p. 110-111); „Poate e blestemat, părinte, lacul? Poate zace răul în el și nu-și vrea morții înmormântați creștinește (Popescu, 2023, p. 155), „e plin de vârtejuri la fund și face prăpăd" (Popescu, 2023, p. 163). În confluență cu descrierea monstruozității apei, apare strigătul șoimului care prevestește moartea victimelor ce intră în apă. Premoniția se adeverește, victimele iazului au o linie a succesiunii, iar răul acvatic capătă proporții stihiale.

Acțiunile soteriologice de îmbunare și purificare a lacului, stropirea cu agheasmă nu dau rezultatul scontat, apele malefice nu aduc la suprafață morții. Iar sectoristului Tudor Roibu îi vine ideea neinspirată de a da foc apei. Apa care arde aduce la suprafață cadavrul fiicei sale, dar îl ia în schimb pe al său. În narațiunea lui Alexandru Popescu apa devine un personaj malefic, care devorează orice suflare, acaparează și nu întoarce înapoi victimele, îi seduce cu căldura nămolului, apoi brusc îi învăluie cu o răceală din care nu mai au scăpare, iar senzația pieptului care explodează copleșește victimele în ultimul moment al vieții lor. Seducția și moartea devin două elemente distincte în romanul *Adâncuri incolore*. Scena morții mirelui și miresei, a Veronicăi are loc simultan, jocul, răcoarea și seducția morții, completează palmaresul victimelor iazului. Răul nu are ființă în sine, dar își găsește refugiul în apă, acolo unde ispitește și ucide.

O reprezentare diferită a apei o surprindem în romanul *Diavoli fragili* de Radu Găvan în care apa malefică devine complice la moarte, iar monstruozitatea umană și cea a apei devin prilej de reflecție pe tot parcursul romanului. La nivel de structură și compoziție narațiunea lui Radu Găvan se caracterizează prin fragmentarism, nenarabil, multiperspectivism, psihologism (descrierea angoaselor și a spaimelor, a flashback-urilor din memorie, visele), inserții mitologice (Ielele, locurile malefic, locul blestemat, babele – bătrânele înțelepte). Spre deosebire de narațiunile anterioare, care au o compoziție liniară, romanul lui Radu Găvan surprinde prin acest mod complex de narare. Una din povestiri are ca personaj central un copil de treisprezece ani, căruia i-a murit mama înecată, durerea pierderii, a obișnuinței cu pierderea, supraviețuirea după dispariția mamei își lasă o amprentă adâncă în memoria copilului: „ În acea zi s-au plimbat cu barca, doar ei doi, plutind pe acel lac blestemat (…) Căzuse din barcă, spunea tata și se duse imediat la fund. Oricât au căutat, nu au reușit să o găsească. Trupul ei se odihnește pe fundul lacului, o siluetă subțire, învești mântată în alb (Găvan, 2017, p. 24-25).

Rămas singur cu tatăl său, copilul e martorul neputinței și reproșurilor pe care și le face zilnic tatăl său că nu a putut să-și salveze soția în momentul

în care era și el în barcă. Bărbatul se consumă între reproșuri, neputință, singurătate, depresie, iar în cele din urmă se sinucide. Copilul lăsat în grija mătușii, care-i ura mama, pedepsele la care este supus, dezvăluie traumele copilăriei sale cu tot spectrul de senzații, reproșuri și dureri. O inocență maturizată mult prea devreme, realitatea dură în care s-a pomenit copilul, vor marca destinul și devenirea acestuia.

Lacul e un personaj malefic care absoarbe oameni, iar oamenii ucid alți oameni în lac; sunt două perspective ale negativității pe care le surprindem la Radu Găvan; monstruozitatea lacului și cea umană.

O altă scenă surprinsă din romanul lui Radu Găvan evocă moartea copilului în apă și adresarea către „demonul apei": „Dă-i drumul! a strigat și și-a încleștat palma și celălalt băiat s-a întins să-l prindă și el, apoi a zărit o formă neagră sub ei și atunci i-a dat drumul, ba nu, i-a fost smuls dintre degete și s-a dus la fund. Celălalt băiat s-a scufundat în apă după copil, în timp ce el a rămas acolo, bătând apa și privind forma ei neagră. O umbră care se întindea sub picioarele lui" (Găvan, 2017, p. 33).

Apa devine complice al morții femeii (înecată de bărbatul ei), al fetei (înecată de băiat), al umbrei care mișună în apă, ispitește și seduce victimele: „ceva întunecat (…) forma din spatele ei se apropie și ea, încă un pas, e chiar în fața fetiței și ea tace acum, forma întunecată o ajunge și ea simte atingerea rece și țipă, dar el nu o oprește, o strânge în brațe și îi sărută părul, iar ea se zbate și acum urlă, apoi apa îi intră în gură și nas și horcăie (…) băiatul simte arsura unghiilor ei, zgârâindu-i spatele, și, pentru o clipă, e gata să-i dea drumul, apoi o strânge și mai tare, apa îi atinge bărbia, părul ei îl gâdilă și îi vine să râdă și chiar râde, râde cu putere, râde cu poftă, râde în timp ce ea plânge și e fericit și trist în același timp, pe când corpul ei se lasă moale în brațele lui și de acum îmbrățișează doar o păpușă cu ochii larg deschiși și cu buzele ei căscate" (Găvan, 2017, p. 66).

Violența copilului, este, de fapt, o negare a purității și inocenței lui, acesta devine ucigaș, iar apa e complice la această ucidere a fetei.

În narațiunile analizate ale scriitorilor M. Eliade, V. Voiculescu, R. Găvan, Al. Popescu, apa înregistrează semnificații stihiale, are un duh rău care ispitește, acaparează și ucide; este investită cu funcția de personaj malefic fără ființă în sine, dar cu o paletă de semnificații negative. Galeria de reprezentări malefice ale apei, de la seducția, moartea și înduplecarea ei prin diverse ritualuri și cutume soteriologice consemnează conturarea unei imagini negative unitare. În mentalul popular, lacul și balta sunt locuri nefaste în care sălășluiește diavolul. Lacul este un loc malefic îmbibat de energii negative, care trebuie curățat, îmbunat pentru a face posibilă recuperarea victimelor.

Referințe bibliografiece:

1. BACHELARD, Gaston. *Apa și visele. Eseu despre imaginația materiei*. Traducere și tabel bibliografic de Irina Mavrodin. București: Univers, 1997, 200 p.

2. CHEVALIER Jean, GHEERBRANT, Alain. *Dicționar de simboluri*. Iași: Polirom, 2009, 1072 p.

3. ELIADE, Mircea. *Isabel și apele diavolului.* Craiova: Scrisul românesc, 1990, 239 p.

4. GĂVAN, Radu. *Diavoli fragili.* București: Pandora, 2017, 238 p.

5. POPESCU, Alexandru. *Adâncuri incolore*. Chișinău: Arc, 2023, 230 p.

6. VOICULESCU, Vasile. *Lostrița*. Antologie de proză fantastică. București: Art, 2013, 339 p.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent).*